

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Za etimologiãta na dvanadeset dumi

Author: Ludwig Selimski

Citation style: Selimski Ludwig. (2020). Za etimologiãta na dvanadeset dumi. "Dokladi ot Meždunarodnata godišna konferenciã na Instituta za b"lgarski ezik Prof. Lûbomir Andrejĉin" (2020, T. 2, s. 15-21).

Uznanie autorstwa - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie pod warunkiem oznaczenia autorstwa.

UNIwersYTET ŒŁĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Œłãskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa WyŒszego

ЕТИМОЛОГИЯ

ЗА ЕТИМОЛОГИЯТА НА ДВАНАДЕСЕТ ДУМИ

Людвиг Селимски

Шльонски университет в Катовице, Полша

selimski@wp.pl

Резюме: Разглеждат се етимологията, словообразователният строеж и семантиката на 12 думи, които са били неправилно анализирани или сметени за „неясни“: 1.1. *засемѐвам се* „изгубвам съзнание“ от тур. *sete* „глуповат, тъп“; 1.2. *изтрѐвявам* от глагола *изтрѐвявам*, на основата на *рѐвам* „късам“; 1.3. *нашиндя* „набия“ от *шинда* „букова дъсчица“; 2.1. *duramagilik* от тур. *doğrunculuk* „дърводелство“; 2.2. *hökiim* от тур. *hüküm* „власт“; 2.3. *iktissait* от тур. *iktisat* „разрушавам“; 2.4. *öfketo* от тур. *öfke* „яд, гняв“; 2.5. *kiimetli* от тур. *kiymetli* „драг, скъп“; 3.1. *Иѐанатѐс* (вместо **Иѐанатѐс*) от грц. *ἀθανάτος* „безсмъртен“; 3.2. *кадилница* (в: *Златна Кадилница*) от бълг. глагол *кадѐ* „опушвам“; 3.3. „*слѐки и спраоувлиаш*“ значи „гърбави изправяш“; 3.4. *Узрѐцѐ* от хрв. *uzroče*, зв. п. от *uzrok* „причина“.

Ключови думи: етимология, словообразователен строеж, семантика.

Настоящите бележки са дискусия относно етимологията, словообразуването и семантиката на думи, които са неправилно анализирани, коментирани или – просто – неправилно разчетени и интерпретирани, преведени. Една част от тях (1.1 – 1.3) са били предмет на анализ в БЕР (Български етимологичен речник), друга част (2.1 – 2.5) са от проучване върху католишки ръкопис от 1773 г., а трета част (3.1 – 3.4) – от *Абагар* на Ф. Станиславов.

Анализът е по азбучен ред, отделен за трите части.

1. Три думи, привеждани за анализ в БЕР

1.1. *Засемѐвам се* „изгубвам съзнание“

Лок.-диал. *засемѐвам се* „изгубвам съзнание“ (Смолянско, Ардинско, Маданско, Асеновградско, Девинско, Златоград) се смята за „произв. от стб. *сѣнь* ‘сянка’, т.е. ‘затъмнява ми се, засенчва ми се’, вж. *сен*, *сянка*; семантично срв. *обсени́вам се* ‘замайвам се, зашеметявам се’, произв. от *сен* ‘сянка’“ (БЕР / BER 1: 610). – Този анализ е неприемлив от фонетично гледище – не е ясно защо коренната съгласна *н* в **сян*-/**сен*- ще се е променила в *м*. Според мене *засемѐвам се* е отименна префиксно-суфиксна формация на базата на диалектното – от почти същия ареал – *сам’ò* ж. „заше-метен, оглупял човек“ (БДиал / BDial 2: 262), от тур. *sete* „глуповат, тъп“, от което е и производното *самелѐк’* „зашеметяване, объркване, оглупяване“ от същия ареал, правилно анализирани в БЕР (BER 6: 475, под *сам’ò*; 463 – 464, под *самелѐк’*).

В източника (БДиал / BDial 2: 165) въпросното *засемѐвам се* е с коренна гласна *а* и в двете приведени – еднакви – форми (*засамѐвам са*, *засамѐвам са*), както и във формата за св. вид (*са засамѐ*) в приведената употреба. Второто *засамѐвам са* трябва да е **засемѐвам са* – с коренна гласна *е* в съответствие с изходното тур. *sete*.

Как се обяснява появата на *а* в корена вместо очакваното *е* от тур. *sete*?

Забележителното смекчаване на крайната съгласна *м* (> *м’*) в *сам’ò* се дължи на по-широката артикулация на *-е* (= *ä*) още в турското произношение, поради което тази заемка се адаптира морфологично в Родопите като име от ж. р. (вм. от ср. р.: **семѐ*). *А* в народните говори при имената от женските *а*-основи се обобщава обикновено формата за вин. п. ед. ч. с окончание *-ъ* (от стб. *-ж*),

което в акцентирана позиция в някои родопски говори се променя в широко *o* (*ô*). А коренната гласна *e* на тур. *sete* още в турското народно произношение – по закона за вокалната хармония – се изравнява с по-широкото и ниско произношение на изгласното акцентирано *-ä*, т.е. по-близо до *a*, отколкото до *e*. Затова и в българския език то се субституира с гласна *a* – както в основното *сам'ô* (< тур. *sete*), така и в производното *самеликъ*.

1.2. Изтръвявам „пущам добитък [etc.]“ и сродни

Диалектният глагол *изтръвявам*, *изтръвя* „пущам добитък да пасе в ливада, нива“ е получил неправилен анализ: „От *изтравявам*, с редукция *a > ъ*, произв. от диал. *трѡва* ‘трева’, срв. *трєвѡ*, *трѡвя*“ (БЕР / BER 2: 56).

Препратката към *трѡвя* е погрешна – по всяка вероятност се отнася не за глагола *трѡвя*, а за диалектно съществително име *трѡва* „трева“ (срв. *трѡва*², БЕР / BER 8: 268). А препратката „срв. *трєвѡ*“ е безпредметна – интересуваният ни глагол се базира не върху съществителното име *трєвѡ*, диал. *трѡва*, а и въобще не е отименно образуване – не се сочи паралелна деноминална формация, която да подкрепя такъв словообразователно-семантичен анализ. Между другото и дефиницията на значението на проблемния глагол *изтръвявам* „пущам добитък да пасе в ливада, нива“ (п/ч мой) не е прецизна. Щом се отнася не за *пасище*, *поле*, *поляна*, *трева*, където обикновено добитъкът **се пуска** да пасе, а става дума за **ливада** и **нива**, то глаголет в дефиницията не трябва да е *пущам* (добитъка), а *изпущам* (го) „**изтървавам** (го [изпод контрол/надзор])“.

Прочее, въпросните глаголни форми вероятно са неточен препис/запис на липсващите в БЕР / BER 2 на азбучно място глаголи: **из|тръвям**, с препратка „вж. *изтървавам*, и: *изтървям*“ (Младенов, Балан / Mladenov, Balan 1951: 951) и „**изтървѡвам** III. 1, и обл. **изтървям** III. 3“, с кратък, но ясен и точен анализ „(от от|ръва > о|търва, из|търва): изпущам“, с производни *изтървѡване* и *изтръвяне* (пак там, с. 953, s.v. **из|търв-ѡ**). И основата на въпросните глаголи съвсем не е съществителното име „*трєвѡ*, диал. *трѡва*“, а рядко срещаният глагол *ръвѡ* „ръвам, късам“, от псл. **rъvati* – няма съмнение, че в съчетания с *добитък* и *пасѡ* не тревата е обект на внимание, а **посевите**, щом като добитъкът е „изтърван“ или „се е отървал / откъснал (от контрол)“.

Връзката с основния глагол е избледняла поради алтернацията в корена (*ръв-* ~ *рв-*), както и поради нарастването му за сметка на съгласната *t* от префикса *от-*: *от-ърва* > *о-търва*, за да се появят след това и по-новите формации като *из-търва*, *раз-търва* и др.

А авторът на съответния текст в БЕР е трябвало да се досети и за глагола *разтървѡвам*, който се явява в дефиницията на *разръвѡвам* „разкъсвам [...]“ и „**разтървавам** биещи се хора [...]“ (БЕР / BER 6: 361, s.v. *ръвѡ*). За отбелязване е и това, че в т. нар. павликянски говор разширеният корен основа *-т-ърв-* се явява и в самото *отърва*: познатото ми още от детинство (в с. Житница, Пловдивско) *от-тарвѡ* (*се*) ще намерим и в *Абагар* на Филип Станиславов: „Тѣклоу Дивнцоу [...] ѡдтарвалси ѡд триоу моуке [...], ѡдтарви и ѡслѡкѡди доушоу равоу“ (Абагар / Abagar 1979, Молитва № 8).

1.3. Нашѡндя „набия“

Лок.-диал. *нашѡндя* „набия“ (Бериево, Севлиево) се смята за „неясно“ (БЕР / BER 4: 577). Освен окончанието *-я* (*-'a*) и префикса *на-* в словообразователния строеж на този глагол се откроява основата корен *шинд-* на народното съществително име *шѡнда* „(малка/тънка цепена) букова дъска [etc.]“¹. От него в говора на с. Кръвеник, Севлиево е образуван глаголет **шѡндя* (диал. *шѡнд'ъ*) „бия по задника“ (БДиал / BDial 5: 50), а всъщност *„бия с шинда“, както отименните *барабана*, *трѡбя* и др., а от него – отглаголното име на действие **шѡндене* (диал. *шѡнд'ъни*) „биене по задника малко дете“.

И така, пред нас е форма с представка *на-* за свършен вид на глагола *шѡндя* *„бия с шинда“.

¹ Геров / Gerov 1904, 5: 581; РСБКЕ / RSBKE 1955 – 1959, 3: 647; ПРОДД / RRODD 1974: 576; АкРЧД / АкRChD 1982: 997.

2. Пет думи от ръкопис № НБКМ 778 от 1773 г. на еп. Петър К. Царски

2.1. *Duramagilik* – „непрекъснато“ или „поминък на дограмаджия“?

Думата *duramagilik* от ръкопис № НБКМ 778 на еп. Петър Ковачев Царски се схваща неправилно като наречие „непрекъснато“, извеждано от някакво тур. *duramacılık* (Абаджиева / Abadzheva 2017: 144). Но в АкТБР / АкТВР 2009 (с 45 375 думи) няма да намерим не само **duramacılık*, но и **duramacı*, а даже и **durama*. А на въображаемата при този анализ адвербиална семема „непрекъснато“ съответства лексема с достатъчно различен звуков облик – тур. *durmadan* „безспирно“, с корен *dur-* от глагола *durmak* „спирам“ и морфема за отрицание *-ma*.

Както е видно от приведенения контекст, „Sveti Iosef rabotesce *duramagilik*, i Vlahena D: M: i tase udaresce i cialascissovvasce da raboti [etc.]“, търсената дума не е наречие, а съществително име, назоваващо занаята на Свети Йосиф – *дограмаджилък* „поминък, работа на дограмаджия; столарство“ (Младенов, Балан / Mladenov, Balan 1951: 555, s.v. *дограмаджийка*) или „дограмаджийство; дърводелство“.² То може да е възникнало и на българска почва с помощта на наставката *-лък/-лик* от *дограмаджия*, от тур. *doğramacı* (срв. БЕР / BER 1: 406, s.v. *дограма*). А може и изцяло да е заето от тур. *doğramacılık* „дърводелство“. Обликът *duramagilik*, от диал. **дурамаджилък*, е с промени в основата **дурама* (< *дограма*): редукция на неакцентирано *o* (> *y*) и нулево застъпване на тур. *ğ* в позиция между гласна и сонорна съгласна.

2.2. *Hökium* – „с неустановено значение“, от *hokum* „изречение“, или от *hüküm*?

Думата *hökium* е „с неустановено значение“³ или се извежда погрешно „от *hokum* ‘изречение’“ (Абаджиева / Abadzheva 2017: 108), липсващо в АкТБР / АкТВР 2009.

Според мене се отнася за ар.-тур. *hüküm* „власт, господство; влияние, мнение; съдебно решение“ (Янчев / Yanchev 1992: 165), „владичество; сила; въздействие, смисъл, значение, валидност; присъда“ (АкТБР / АкТВР 2009: 584 – 585), съвсем понятно в приведенения контекст: „Sled тази rabota utidoha pre' ne=go sickite glavi Evraiske, i popitahago sas kakav *hökium* besce storil toi тази rabota⁴; i ako Gospodgo besce pratil, daim dade' nekoj *miscian*“⁵.

В евангелския източник / паралел въпросното *hökium* (< *hüküm*) съответства на **власт**, а *miscian* – на **личба**: „А юдеите отговориха и Му рекоха: с каква **личба** ще ни докажеш, че имаш **власт**, тъй да постъпваш?“ (Иоан 2: 18). Срв. също: „ama niznaiscli, ci as imam *hökium* date gaspra' na kras, i date kurtulissam?“ (Абаджиева / Abadzheva 2017: 153, s. v. *kurtulissam*) и думите на Пилат към Христа: „Не знаеш ли, че имам **власт** да Те разпна, и **власт** имам да Те пусна?“ (Иоан 19: 10).

2.3. Какво значи *iktissaite* в: „razvalete, i *iktissaite* тази Cerqua“?

Според изследователката на текста „глаголът *иктисвам* е от осм. *iktiza* – нужда, потребност – и означава вероятно спрямо контекста, в който се употребява: правя нещо да бъде потребно, нужно“ (Абаджиева / Abadzheva 2017: 145). А няма нищо, което да свързва *iktissaite* с *iktiza* „нужда, потребност“. И *iktiza* „нужда, потребност“ никак не съответства по смисъл на приведенения контекст: „Issukrasim odgovare, i rese: razvalete, i *iktissaite* тази Cerqua, i as scta ja pak napravi, i izdighna za tri dni“.

Според мене въпросното *иктисвам* е идентично с лок.-диал. (Странджа) *ектисвам*, *ектисам* „наранявам, разнебитвам“, което всъщност е „прегласено от *яктисвам*“, но неправилно извеждано от „аористната основа *акти-* на турския глагол *ak-mak*“, на който пък е приписано значението

² Срв. Матей 13: 55: „Не е ли Той на дърводелеца син?“ (за Христа, сина на Св. Йосиф). А и самият Исус е бил дърводелец: „Не е ли Той дърводелецът, Марииният син [...]?“ (Марко 6: 3).

³ Цибранска-Костова, Абаджиева / Tsibranska-Kostova, Abadzheva 2017: 29.

⁴ Т.е., след като Исус изпъжда търговците от църквата с думите: „mahnetese od tuka, i nedeite pravi kasc=ta Vohia, mesto od alisc verisc“ (с. 110 на ръкописа).

⁵ Абаджиева / Abadzheva 2017: 108; срв. и с. 209 (с. 110 – 111 на ръкописа, Pogl. 13).

„разорявам, разсипвам“ (БЕР / BER 1: 487). А тур. *akmak* означава „тече, изтича“ (Янчев / Yanchev 1992: 21), „тека, лея се, изливам се, проливам се; протичам [etc.]; разлива се, разкапва се, съдира се (тъкан); *прен.* отминава бързо [etc.]“ (АкТБР / AkTBR 2009: 59 – 60), но не и „разорявам, разсипвам“.

Както лок.-диал. *ektis(в)ам* „разнебитвам“, така и *iktissaite / *iktisaiyte*, уж от *iktiza* „нужда, потребност“, всъщност е с тур.-грц. аористна морфема *-tu-c-* от глагола *uykmaq* „разрушавам, развалям; срутвам [etc.]“ (срв. Grannes et al. 2002: 86, 300).

И тук, прочее, както и в много други случаи, имаме контактни синоними. А за да стане по-ясен целият контекст и за да няма съмнение в това тълкуване, привеждам и предполагаемото му евангелско съответствие / източник: „*Иисус им отговори и рече: разрушете тоя храм, и в три дни ще го въздигна*“ (Иоан / Ioan 2: 19).⁶

2.4. *Öfketo* – „сушени тестени кори“ или „гняв“?

Думата *öfketo* е погрешно идентифицирана с тур. *yufka* „сушени тестени кори“, т.е. заемката *юфка*.⁷ Въпросната лексема е тур. *öfke* „гняв“, известна в обличията *ифкьд, уфкь, юфкь* и *юккь* (Grannes et al. 2002: 298, s.v. *юфкь*). От приведения контекст е ясно, че имаме контактен синоним на думата *яд* „1.[...] гняв“ (БТР / BTR 1963: 1018; РСБКЕ / RSBKE 1955 – 1959, 3: 676): „I koga' pakse upravı, i utakmi sicko, varnase na kralstvotosi, i na pattet izvadisi malko *öfketo*, i jadat sas onezi od Tarso, i zapalı im mlogo ghemie“.⁸

2.5. *Kiimetlia* – „лош, злобен“ или *, „много важен“?

Определението *kiimetlia*, неправилно дефинирано като „лош, злобен. В сборника – *лошо, злобно*“, се извежда погрешно от тур. *kin* (Абаджиева / Abadzhiyeva 2017: 152), означаващо „злоба, ненавист, омраза“, но без опит за изтъкване на словообразователно-семантична връзка между основното (?) *kin* и производното от него (?) *kiimetlia* „лош(о), злобен, -но“.

Според мене *kiimetlia* много точно застъпва ар.-тур. *kiymetli* „скъп, ценен; значим, ценностен“ (АкТБР / AkTBR 2009: 768), „драгоценен, любим“ (Grannes et al. 2002: 117), образувано с наст. *-li* (> *-лия*) от *kiymet* „стойност, цена; ценност, значение“ (Янчев / Yanchev 1992: 210; АкТБР / AkTBR 2009: 768), и двете добре известни и описани като заемки – основното *kiymet* в 4 варианта.⁹

В контекста „*Ti tolkos stori zarad nas, tolkos zahmet isteghli, a nia pakse tolkos kiimetlia darximo, i nemoxemo niscto da potarpimo za' tvoı hatar?*“, въпросното *kiimetlia* се явява в значението *, „много важни“.

3. Четири думи от *Абагар* на еп. Филип Станиславов

3.1. Думата / името *ѿанаѿс*

Думата / името *ѿанаѿс*, което срещаме в „*Сие имена Гвспѿдни*“ (№ 2) към края на първата колона (Абагар / Abagar 1979), е счетено неправилно за „Възкръснал“ (Абагар / Abagar 2001: 48). Преводачът го е смесил с грц. Λη Αναστάσιος / *Анастас*, което е от нарицателното *ἀνάστασις* „въз-

⁶ С „*tazi Cerqua / тоя храм*“ Исус иска да подсказе за **тялото** си – за предстоящата му **гибел** и **възкръсване** на **третия** ден (Матей 12: 38–40 и 27: 63–64), да обясни на „*glavi Evraiske [...] sas kakav hökiüm besce storil toi tazi rabota*“ (т.е. изпъждането на търговците от църквата), „*daim dade [...] miscian*“, че „*Gospodgo besce pratil*“ (срв. с. 110–111 на ръкописа).

⁷ Абаджиева / Abadzhiyeva 2017: 108; Цибранска-Костова, Абаджиева / Tsibranska-Kostova, Abadzhiyeva 2017: 29.

⁸ Думата е за Ирод. На връщане от Рим, където „*go beha vikali da izlezi pred Rimskiet zar*“, преди „*da ubij sickite drebni deza', deto beha na Betlem, i po' sickiet negov toprak*“, отмъщава на моряците, „*zere' besce pociul, ci tia beha kareli trite zare*“ от Изтока, които намерили „*noviet zar, detose besce na tozi svet rodil; sanki Issukras*“, но като Му се поклонили и поднесли дарове, те „*se varnali na viljatatsi iz drughi patt, i ne behamu dali habar ci beha namerili noviet zar, sanki Issukrasta*“ (Абаджиева / Abadzhiyeva 2017: 201).

⁹ Срв. Младенов, Балан / Mladenov, Balan 1951: 984, под *кайме*; БЕР / BER 2: 146; ПРОДД / RRODD 1974: 184, 199; РБЕ / RBE 1993, 7: 60; Grannes et al. 2002: 117.

кресение“, та се е получил преиначеният му превод „възкръснал“. Докато *ϕανανϕωσ* – с погрешна и в самия *Абагар* буква *ϕ* в последната сричка на мястото на буквата *т* – означава „безсмъртен“, от грц. *ἀθάνατος* – епитет на Бога Отца (срв. Пундев / Pundev 1926: 305).

3.2. Има ли нещо чуждо в Кадилница?

Алегорията „Златна Кадилница“ сред „имена присветие Бѡгѡρѡдѡци“ (№ 3), на 11 – 12 ред (Абагар / Abagar 1979), е непрецизно преведена като „Кандилница златна“ (Абагар / Abagar 2001: 48), а **Кадилница** (кадилница златна), споменавано в раздел „3. Гръцка лексика“ (Цибранска-Костова, Абаджиева / Tsibranska-Kostova, Abadzhieva 2017: 13), се привежда и в раздел „4. Западно лексикално влияние“, където кадилница се извежда неправилно „от лат. *candela* ‘свещ’, гр. *κανδήλα*“ (пак там, с. 20). Без съмнение, *кадѝлница* (и *кадѝло*) „съд, в който слагат жар и тамян, та кадят“, изцяло българско (и общославянско), е образувано от българския (и общослав.) глагол *кадѝ* „издавам дим; пуша, димя“ (Младенов, Балан / Mladenov, Balan 1951: 982; БЕР / BER 2: 134 – 135), докато *кадѝлница* е образувано (с наст. *-ница* < *-ън-ица*) от **заемката** *кандило* „светилник с лой или растително масло“ (< грц. *κανδήλα* „светилник“ < лат. *candela* „свещ“), макар че се среща и с двете значения – „кандило, светилник“ и „кадилница“ (Младенов, Балан / Mladenov, Balan 1951: 997; БЕР / BER 2: 202 – 203).

3.3. Какво значи „слѣки и спраѡѡвлиаш“?

Фрагментът от *Єпистѡлиа Явагара Цара „слѣки и спраѡѡвлиаш прѡкажѣни ѡциѡиѣш“* (№ 4, Абагар / Abagar 1979) е получил превод, който е твърде далече от оригинала и е неправилен: „с лекота правиш прокажените да се очистят“ (Абагар 2001: 50, ред 5 и 6). Чрез две сходни едно с друго по синтактичен строеж кратки изречения (допълнение + сказуемо) в оригинала се назовават два вида болни и два типа лечение, а в „превода“ половината от информацията е попиляна! Крупни грешки са допуснати в първата половина на фрагмента: „слѣки и спраѡѡвлиаш“. Относно прилагателното (или субстантивираното) *слѣки*, срв. диал. *слека* „слаб и болнав човек“ и прилагателното *слѣкав* „слаб и болнав“ (Банско), *слякав* „гърбав, гърбат, прегърбен“ (Геров 1904, 5: 201), рус. (съществително) *сляка* „гърбав човек, инвалид“, рус. диал. *слякий* „превит“, словен. *slėkav* „превит, прегърбен“ и др. под., от псл. **sьlękъ* „крив, изгърбен“ (БЕР / BER 6: 865 – 866). Прочее, простата лексема *слѣки* е произволно сегментирана в превода на предлог *с* + (неподходящото съществително) *лекота*, от основа псл. **lęgъ-къ* (БЕР / BER 3: 350 – 351). А глаголната форма „и спраѡѡвлиаш“ (така в оригинала – *вм. *испраѡѡвлиаш*) „изправяш“ е звуково и смислово редуцирана до спомагателното *правиш*, само по себе си неправилно, а и водещо към ненужното по-нататъшно преобразяване и преосмисляне в „прокажените да се очистят“ – на мястото на съвсем ясното в оригинала *прѡкажѣни ѡциѡиѣш* „прокажени очистваш“. С една дума, от „слѣки и спраѡѡвлиаш“, т.е. „гърбави изправяш“, се е получило „с лекота правиш“! И всичко това – независимо и въпреки съвсем сполучливия и от преди цял век превод „гърбавите изправяш, прокажените очистваш“ (Ангелов, Генов / Angelov, Genov 1922: 585).

3.4. *Ўзрѡѡѡ* – „украшение“ или „причина, повод“?

Алегорията *Ўзрѡѡѡ наше радѡсти* сред „имена присветие Бѡгѡρѡдѡци“ (№ 3, на 23 – 24 ред, Абагар / Abagar 1979), е получила погрешния превод „Украшение на нашата радост“ (Абагар / Abagar 2001: 49). Крайната гласна *-e*, с алтернация *к : ч* на изгласната съгласна, е референт не на среден род, а на звателен падеж. Нерядко в *Абагар* ще попаднем на хърватски елемент, а в този случай не толкова лесен за подразбиране – *uzrok* „причина“¹⁰, срв. и словен. *vzròk* „причина, основание“, от псл. **vьzrokъ*, с първоначално значение „začetna beseda, začetna reč“ (Bezljaj 1976 – 2005, 3: 193, s.v. *rok*; 4: 372, s.v. *vzrok*!; Snoj 1997: 735), т.е. „начална дума“. Станиславовата инвокация / алегория *Ўзрѡѡѡ наше радѡсти* се явява и близо два века по-късно сред *Litanije od Blaxèna Deviza Mar'ia* – без окончанието за обръщение: „*Uzrok* od nàscia ràdos“ (Nauka krist. 1844: 119).

¹⁰ Срв. и у Пундев / Pundev 1926: 336, Към текста, 31 р. *Ўзрѡѡѡ* = зв. п. *Ўзрокъ* = причина.

Заклучение

В статията са разгледани откъм етимология, словообразователен строеж и първоначално значение 12 думи, които са били обяснявани по неприемлив начин или са признавани за „неясни“.

1. Три думи (1.1 – 1.3) са разглеждани в БЕР / BER: 1.1. *Засемѐвам се* „изгубвам съзнание“ не е „от стб. сѣнь ‘сянка‘“, а от тур. *sete* „глуповат, тъп“; 1.2. *Изтрѣвявам* „пушам добитък“ не е от диал. *трава* „трева“, а от глагола *изтрѣвявам*, от *рѣвам* „късам“; 1.3. *Нашиндя* „набия“, счетено за „неясно“, е от *шинда* „малка букова дъска“.

2. Пет думи (2.1 – 2.5) от ръкопис № НБКМ 778 от 1773 г.: 2.1. *duramagilik* не значи „непрекъснато“ и не е „от тур. *duramacilik*“, а от тур. *doğramacilik* „дърводелство“; 2.2. *hökiüm*, погрешно извеждано от *hoküm* „изречение“, е от ар.-тур. *hüküm* „власт“; 2.3. *Iktissaitе* няма нищо общо с „осм. *iktiza* – нужда“, а е с аористна тур.-грц. морфема *-ti-s-* от тур. *уикмак* „разрушавам“; 2.4. *öfketo*, неправилно свързвано с тур. *уифка* „сушени тестени кори“, е от тур. *öfke* „яд, гняв“; 2.5. *kiimetlia* погрешно е свързвано с тур. *kin* „лош, злобен“, а е от тур. *kiymetli* „драг, скъп [etc.]“.

3. Четири думи (3.1 – 3.4) от *Абагар* на Филип Станиславов: 3.1. *Яѡанаѡѡс* (вм. **Яѡанатѡс*) е погрешно тълкувано като „Възкръснал“, вместо правилното „безсмъртен“, от грц. *ἀθάνατος*; 3.2. *Кадилница* (в: *Златна Кадилница*), неправилно извеждано „от лат. *candela* ‘свещ’, грц. *κανδήλα*“, е образувано от бълг. глагол *кадя* „опушвам“; 3.3. „*слѣки и спраѡувлиаш*“ не значи „с лекота правиш“, а „гърбави изправяш“; 3.4. *Ѕзрѡѡѡ* е счетено погрешно за „украшение“, а е заемка от хрв. *uzroče*, звателен падеж от *uzrok* „причина“.

Неуспехът в предишните опити за анализ се дължи на: липса на старание или/и умение думата/името да се разглежда в тясна връзка с дадения контекст; пренебрегване на диалектния ареал и/или на културно-историческите условия на поява на думата или текста. А съвсем не на последно място е самовнушението, че сме първи, ако не и единствени господари на една неразорана целина.

Цитирана литература / References

- Абагар 1979: *Абагар на Филип Станиславов. Рим, 1651*. Представен от Б. Райков. Фотот. изд. София: Народна просвета. (Abagar 1979: *Abagar na Filip Stanislavov. Rim, 1651*. Predstaven ot B. Raykov. Fotot. izd. Sofia: Narodna prosveta.)
- Абагар 2001: *Абагар на Филип Станиславов. Рим, 1651*. Отг. ред. и предг. Ив. Радев; прев. К. Кабакчиев. Фотот. издание. Велико Търново: Изд. „Абагар“. (Abagar 2001: *Abagar na Filip Stanislavov. Rim, 1651*. Otg. red. i predg. Iv. Radev; prev. K. Kabakchiev. Fotot. izdanie. Veliko Tarnovo: Izd. “Abagar”.)
- Абаджиева 2017: *Абаджиева-Йорданова, М. С. Павлиянската книжнина от XVIII век в историята на българския език. Дисертация*. София. (Abadzhieva 2017: *Abadzhieva-Yordanova, M. S. Pavlikyanskata knizhnina ot XVIII vek v istoriyata na balgarskiya ezik. Disertatsiya*. Sofia.)
- АКРЧД 1982: *Речник на чуждите думи в българския език*. Съст. М. Филипова-Байрова и др. Отг. ред. Ст. Илчев. София: БАН. (AkRChD 1982: *Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskiya ezik*. Sast. M. Filipova-Bayrova et al. Otg. red. St. Ilchev. Sofia: BAN.)
- АКТБР 2009: Добрев, Ив. (ред.). *Академичен турско-български речник*. София: Рива. (AktBR 2009: Dobrev, Iv. (red.). *Akademichen tursko-balgarski rechnik*. Sofia: Riva.)
- Ангелов, Генов 1922: Ангелов, Б., М. Генов. *Стара българска литература в примери, преводи и библиография. IX–XVIII в.* София: А. Паскалев. (Angelov, Genov 1922: Angelov, B., M. Genov. *Stara balgarska literatura v primeri, prevodi i bibliografiya. IX – XVIII v*. Sofia: A. Paskalev.)
- БДиал: *Българска диалектология. Проучвания и материали*. София: БАН, 2, 1965; 3, 1967; 5, 1970. (BDial: *Balgarska dialektologiya. Prouchvaniya i materialy*. Sofia: BAN, 2, 1965; 3, 1967; 5, 1970.)
- БЕР 1971 – 2017: *Български етимологичен речник*. Т. 1 – 8 –. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. (BER: *Balgarski etimologichen rechnik*. Т. 1 – 8 –. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.)
- БТР 1963: Андрейчин, Л. и др. *Български тълковен речник*. Второ изд. София: Народна просвета. (BTR 1963: Andreychin, L. et al. *Balgarski talkoven rechnik*. Vtoro izd. Sofia: Narodna prosveta.)
- Геров 1904: Геров, Н. *Речник на българския език*. Т. 5. Пловдив: „Съгласие“. (Gerov 1904: Gerov, N. *Rechnik na balgarskiya ezik*. Т. 5. Plovdiv: “Saglasie”.)
- Младенов 1941: Младенов, Ст. *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*. София: Хр. Г. Данов. (Mladenov 1941: Mladenov, St. *Etimologicheski i pravopisen rechnik na balgarskiya knizhoven ezik*. Sofia: Hr. G. Danov.)

- Младенов, Балан 1951: Младенов, Ст., Ал. Т.-Балан. *Български тълковен речник с оглед към народните говори*. Т. I. А – К. София: Дечо Стефанов. (Mladenov, Balan 1951: Mladenov, St. Al. T.-Balan. *Balgarski talkoven rechnik s ogled kam narodnite govori*. Т. I. А – К. Sofia: Decho Stefanov.)
- Пундев 1926: Пундев, В. Сборникът Абагар от епископ Филип Станиславов. – В: *Годишник на Народната библиотека в Пловдив*, 1924, София, с. 289 – 337. (Pundev 1926: Pundev, V. Sbornikat Abagar ot episkop Filip Stanislavov. – In: *Godishnik na Narodnata biblioteka v Plovdiv*, 1924, Sofia, pp. 289 – 337.)
- РБЕ 1993: *Речник на българския език*. Т. 7. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“. (RBE 1993: *Rechnik na balgarskiya ezik*. Т. 7. Sofia: Izd. na BAN “Prof. Marin Drinov”.)
- ПРОДД 1974: Илчев, Ст. (ред.). *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век*. София: Издателство на БАН. (RRODD 1974: Ilchev, St. (red.). *Rechnik na redki, ostareli i dialektni dumi v literaturata ni ot XIX i XX vek*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)
- РСБКЕ 1955 – 1959: Андрейчин, Л. и др. (ред.). *Речник на съвременния български книжовен език*. Том. 1 – 3. София: БАН. (RSBKE 1955 – 1959: Amdreychin, L. (red.). *Rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. Т. 1 – 3. Sofia: BAN.)
- Цибранска-Костова, Абаджиева 2017: Цибранска-Костова, М., М. Абаджиева. За лексиката с чужд произход в католическата книжнина от XVII – XVIII в. (По материал на Абагара на Филип Станиславов и сборник № 778 НБКМ на Петър Ковачев Царски). – В: *Известия на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*, кн. XXIX, с. 7 – 47. (Tsibranska-Kostova, Abadzhieva 2017: Tsibranska-Kostova, M., M. Abadzhieva. Za leksikata s chuzhd proizvod v katolicheskata knizhnina ot XVII – XVIII v. (Po material na Abagara na Filip Stanislavov i sbornik № 778 NBKM na Petar Kovachev Tsarski). – In: *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”*, кн. XXIX, pp. 7 – 47.)
- Янчев 1992: Янчев, М. *Türkçe-bulgarca sözlük • Турско-български речник*. София: Просвета. (Yanchev 1992: Yanchev, M. *Türkçe-bulgarca sözlük • Tursko-balgarski rechnik*. Sofia: Prosveta.)
- Bezljaj 1976 – 2005: Bezljaj, F. *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Knj. I – IV. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- Grannes et al. 2002: Grannes, A., K. Rå Hauge, H. Süleymanoğlu. *A Dictionary of Turkisms in Bulgarian*. Oslo: Novus forlag.
- Nauka Krist. 1844: *Nauka Kristianska za kristianete od Filibeliskata garxiava*. U Rim sas slovite od S. Skùpa od Propaganda Fide 1844. Nihil obstat P. Arabagiski, J. Jakovsky.
- Snoj 1977: Snoj, M. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: “Mladinska knjiga”.

ON THE ETYMOLOGY OF TWELVE WORDS

Ludvig Selimski

University of Silesia in Katowice, Poland

selimski@wp.pl

Abstract: The article analyzes the etymology, word-formation and the meaning of 12 words that have been incorrectly interpreted or considered as „unclear“: 1.1. *засемѣвам се* „to be losing consciousness“ is from the Turk. *seme* „stupid, dull“; 1.2. *изтъръбвам* is from the verb *изтървѣвам* „lose; miss“, on the stem of *рѣвам* „short“; 1.3. *нашѣндя* „punch“ is from *шѣнда* „small beech board“; 2.1. *duramagilik* is from the Turk. *doğramacılık* „carpentry“; 2.2. *hökiüm* is from the Turk. *hüküm* „power“; 2.3. *iktissaitе* is from the Turk. *yıkma* „destroy, break down“; 2.4. *öfketo* is from the Turk. *öfke* „rage, anger“; 2.5. *kiimetlia* is from the Turk. *kiymetli* „dear“; 3.1. *Аѳанатоуе* (instead of **Аѳанатѳе*) is from the Gr. *ἀθάνατος* „immortal“; 3.2. *кадилница* (in: *ЗЛАТНА КАДНИЦЕ*) is derived from the Bulg. verb *кадс* „smoke“; 3.3. „слекн н спраоуѣлнаш“ means „you make the backs to be straight“; 3.4. *узроуѣ* is from the Croat. *uzroče*, vocative from *uzrok* „cause“.

Keywords: *etymology, word-formation, semantics*

Ludwig Selimski
5028 Malki Chiflik
Reg. Veliko Tarnovo
Bulgaria